

Шекспірів Юлій Цезар.

Студия Юрія Брандеса *)

I.

Одного пополудня, не довго перед третьою годиною, снувало багато човнів по Темзі, пробиваючи собі дорігу поміж лодками і лебедями і висаджуючи своїх пасажерів на південнім боці на беріг. Але від набережя Блекфраєр відчальюють усе нові човни з театральними гістьми, що троха до пізна сиділи за обідом і отсе боять ся запізнити ся. Бо на високій жердці на театрі Globe повіває хоругов і заповідає сьогодні виставу. На вуличних стовпах публіка прочитала театральні плякати і побачила, що має бути виставлений Шекспірів Юлій Цезар — і цікавить ся сею штукаю. Кождий платить сікспенс і входить; льожі і партер заповняють ся. Знатнійші і упривілейовані гості займають місця на сцені за куртиною. Потім роздаєть ся перший, другий, третій голос труб і зперед сцени цілком оббитої чорним сукном розсувають заслону на право і на ліво.

Виступають трибуни Флявій і Маруль; вони лають ремесників і гонять їх до дому за те, що в будний день ходять по місті без робітницької одежі і без знарядів — значить, переступають заборону льондонської поліції, котру публіка (і автор) уважає такою природною, що сьміло може прийняти її як обовязкову

*) Із книги Georg Brandes. William Shakespere. Paris, Leipzig, München, 1896, стор. 424 — 456.

і в старім Римі. З початку та публіка троха гамірлива. В партері розмовляють півголосом, закурюють люльки. Але ось другий горожанин назвав імя Цезара. Роздають ся голоси: тихо! тихо! І з напруженою увагою слідять слухачі за ходом драми.

Вона сподобала ся і швидко зробила ся улюбленою. На се маємо свідощтва сучасних. Леонард Дігс у своїй поемі в пам'ять Шекспіра (Leonard Diggs, Upon Master William Shakespeare, 1640) величає сценічний успіх сеї драми в противенстві до римських комедій Бен Джонзона. Читаємо там: „Коли мав появи́ти ся Цезар і коли виступали на сцену Брут і Кассій в різкій суперечці (at halfe sword parley), якже захвачені бували тоді слухачі і з яким подивом виходили з театру! Але иньшого дня з нудного, хоч і старанно обробленого Катіліни (Бен Джонзона) не могли видержати ані одної стрічки“.

Вчені тішили ся подихом старого Риму, що віяв на них із сих сцен, а простий народ був зацікавлений і любував ся незвичайними подіями і величними характерами драми. Одна строфа в поемі Джона Вівера (John Weever, The Mirror of Martyrs or the life and death of Sir John Oldcastle, Knight, Lord Cobham) говорить:

Юрба стоголовна по Брутовій мові
Кричить: „Властолюбний був Цезар, амбітний!“
Колиж Марк Антоній в проречистім слові
Вказав єго добрість, заслуги крайові,
Ревнула: „То Брут є злочинець всесвітний!“

Певна річ, було чимало драм про Юлія Цезара — вони обговорені в Госсонівій Schoole of Abuse, 1579, в книзі The Third Blast of Retraite from Plaies, 1580, в дневнику директора Генсльо з 1594 і 1602, в Mirrour of Policie, 1598 і т. и. — але до жадної з тих, які дійшли до нас, не можна приложити Віверових слів. Оттим то майже не може бути сумніву, що вони відносять ся до Шекспірової драми. А що Віверова поема вийшла 1601 р., то отся строфа дає нам разом з тим також дуже важну точку опори для означеня часу, коли був написаний Юлій Цезар. По всякій правдоподібности драма була написана і виставлена в тім самім 1601 році; правда, Вівер у своїй посв'яті говорить, що єго поема зложена була вже „без малого перед двома роками“, але хоча би було так, то висше наведена строфа могла бути додана пізнійше, перед самим друком. Перед 1601 роком Юлій Цезар з многих при-

чин не міг бути написаний; роки 1599–1600 по часті так заповнені иньшими працями, що ся велика трагедия не могла би помістити ся в них; по часті-ж велять нам догадувати ся внутрішні сьвідощва, що ся драма мусіла бути написана одночасно з Гамлетом, котрого стиль очеви-ячки подібний до стилю Юлія Цезара.

Яку популярність здобула собі ся драма зараз від першої хвилі, показує між иньшим і те, що зараз же викликала конкуренційні праці на ту саму тему. Генсльо пише в своїм дневнику, що в маю 1602 р. заплатив на рахунок своєї трупи 5 фунтів (звичайно 60 гульд.) поетам Мондееви, Дрейтонови, Вебстерови, Мідлтонови і ще деяким иньшим за драму п. я. „Упадок Цезара“. Оче-видно ті поети робили на замовлене. І як в тім часі сценічний успіх Шекспірової драми був незвичайний, так і доси Юлій Цезар вважається ся одною з найкращих і найглибших драм Шекспіра, самостоячою драмою, що в противенстві до його драм із англійської історії є незалежна від усіх иньших, оригінально скомпонована і хоча вбійством Цезара ніби то ділить ся на дві половини, все таки чинить одностайну цілість і сьвідчить про дивно бистрий погляд поета на старовину і на вдачу Римлян.

Що тягло Шекспіра до сеї теми? А поперед усього яка се тема? Драма має титул Юлій Цезар. Але очеви-ячки не Цезарова особа притягла до себе Шекспіра. Правдивим героєм драми є Брут; на ньому спочиває весь інтерес автора. Мусимо поспробувати ви-яснити собі, чому і як?

Чому? Відповідь дає нам пора написання драми. Се був той трівожний рік, коли найстарші приятелі Шекспірові між маґнатами, Ессекл і Соутемптон вдали ся в безумну конспірацію против Елісавети, а за пробу повстання заплатили смертю і тюрмою. От тут побачив поет, що горді і благородні характери легко можуть попасти в таке положенє, що нароблять політичних помилок і під прикривкою незалежности схоплять ся до бунту. Правда, дуже мало подібного було між змаганєм Ессекла — довести до двірцевої революції, котра б супроти невловимих примх королеви мала зацвєтити йому власть, а змаганєм римських маґнатів — при помочи вбійства піддержати аристократичну республіку супроти за-снованої власне монархії. Але всеж таки повстанє супроти монарха, нерозумне і нещасливе змаганє — викликати переворот в громадських порядках, проявляли деякі стичні точки.

Надто виявляєть ся у Шекспіра в ту пору якесь замилюване до осіб, що не вважаючи на свою чесність і талант не мають щастя, не можуть доконати своїх намірів. Доки сам він стояв ще в ряді борців, єго ідеалом був Генріх V, той муж практичної вдачі, вроджений переможець і триумфатор. Тепер, коли він сам вибив ся на верх і швидко мав досягти вершка свого значіння, єго погляд очевидячки з любованем і тугою звертав ся на такі особи, як Брут і Гамлет, що не вважаючи на найвисші прикмети, не могли подолати поставленої їм задачі*).

Вони притягали його до себе як глибокоумні фантасти і великодушні ідеалісти. Він чув, що їх душі де в чому посвоячені з єго душею.

Майже двадцять літ перед тим виданий був у Англії Нортів переклад Плутархових „Рівнобіжних життєписів“ і то доконаний не з оригіналу, а з французького перекладу Аміота. В тій книзі Шекспір знайшов материял для своєї драми.

Спосіб, як він визискує той материял, досить відмінний від того, як він доси поступав із своїми жерелами. У літописця такого як Голіншід він бере звичайно тільки хід подій, головні нариси найважніших осіб і анекдоти, які можуть йому придати ся. Від новелістів таких як Банделльо і Чінгіо, бере контури події, але для характерів або для діяльога не знаходять у них багато поживи. З давніших пєс, які він оброблює або перероблює, як ось „Усмирене непокірної“, „Король Джон“, „Генріх V“, „Король Лір“ — старший „Гамлет“ на жаль затратив ся — переймає до своєї праці кожду сцену, кожду репліку, яка тільки дасть ся ужити, тільки що того вжиточного в тих випадках, які ми можемо сконтролювати, ніколи не буває багато і воно ніколи не буває надто цінне. Тут противно, коли Шекспір найвірнійше держав ся свого жерела, ми можемо добре придивити ся єго методі праці і се дає нам несподівані і дуже навчаючі вказівки. Бачимо ясно, що він тим докладнійше держить ся свого оригіналу, чим більше сей розвинений, чим більше має знаня людської душі.

Тут у-перве зустрів ся Шекспір з чоловіком зовсім цивілізованим, що в своїй стародавній престоїї буває иноді дитинячий, а все таки є немалий артист, з писателем, котрого Жан Поль не-

*) Див. D o w d e n, Shakespeare, стор. 280.

ресоленим, але не зовсім неможливим виразом назвав біографічним Шекспіром всесвітньої історії.

Ціла драма „Юлій Цезар“ містить ся в Плутарху. Шекспір використав три життєписи: Цезаря, Брута і Антонія. Прочитавши їх одну за одною маємо при купі всі деталі драми.

Ось ряд примірів із перших сцен пєси. Трагедія починаєть ся завистю трибунів на ту прихильність, яку має Цезар серед широкої верстви народу. Тут усе аж до найменших дрібниць узято від Плутарха. Так само далі те, що Антоній при сьвяті Люперк-лій три рази подає Цезарови діядем, що Цезар неохітно відсуває його від себе, Цезарове недовіре до Кассія. Слова, з якими Цезар другий раз виступає на сцену:

Хай в коло мене будуть люде ситі,
Лисоголові, що в ночі сплять добре:
Он Кассій дивить ся понуро; він
За много мислить; се народ непевний —

знаходять ся дословно у Плутарха, ба навіть ся анекдота так єму полюбила ся, що він у різних життєписах оповідає її тричі. Далі знаходимо у грецького історика: як Кассій по троха втягає Брута в конспірацію; картки з покличами підкидані Брутові; міркуванє над тим, чи вбивати Антонія разом з Цезаром і Брутів хибний суд про характер Антонія; жалі Порції на те, що її муж не вдостоює її свого повного довіря; доказ відваги, який дає вона вбиваючи собі ніж у ногу; всі віруваня і чуда, що попереджають убійство: жертвний бик без серця, огонь і борці в повітрі; осторога, яку бачить у сні Кальпурнія; пост нова Цезаря не йти в сенат д. 15 марта і проба Деція (Деціма) Брута намовити його до зміни сеї постанови; даремна проба Артемідора зупинити його перед небезпекою і т. и. Все тут є око в око.

Часом дещо передано з невеличкими, делікатними змінами, в котрих пізнати або темперамент Шекспірів, або єго сьвітогляд, або основну ідею пєси. І так у Плутарха нема Шекспірового маловаження людвої маси, єго народ не є такий безумно перемінчивий. У Плутарха нема Брутового монольога перед рішучою постановою (II, 1). Зрештою Шекспір, де тільки можна, передає ті самі слова, які знайшов у Нортівім перекладі. Що більше, Шекспір бере навіть характери, як вони є вимодельовані у Плутарха, як ось Брута, Порції, Кассія. Брут у обох малюнках зовсім однаковісінський; характер Кассія у Шекспіра поглиблений.

Що торкаєть ся до великої фігури Цезара, котрої імям названа паса, то Шекспір іде докладно за поодинокими анекдотичними оповіданнями Плотарховими; цікаво тільки, що він не приєднав собі ту могучу ідею про істоту Цезара, яку вносимо з Плотарха, котрий зрештою і сам не був в стані зрозуміти Цезара в цілій його величі. Значить, навіть у Плотарха — чого не міг знати Шекспір — Цезар вийшов покривджений. Плотарх, уроджений сто літ по смерті Цезара в п-ру, коли самостійність Греції була тільки казкою, а велична колись Гелляда була частиною одної римської провінції, награв свої порівняні жителів на те, щоб пригадати гордому Римови, що Греція може під пару кождому великому Римлянинові поставити свого великого мужа. Він перенятий був тою думкою, що покорена Греція є паном і вчителем Риму на всіх полях духа. Він мав грецькі виклади в Римі, не вмів говорити по латині, хоча кождий Римлянин умів розмовити ся з ним по грецьки і розумів грецьку мову як свою рідну. Цікаво, що римська література і поезія не існує для него, хоча грецьких письменників і поетів він цитує раз у раз. Про Вергілія або Овідія у него нема ані згадки. Про великих Римлян він писав так, як писав би нині освічений і неупереджений Польяк про великих Росіян. Маючи все перед очима ст рі республіки осяні ореолом, Плотарх був не надто здібний оцінити як слід велич Цезара.

Та що Шекспір так уложив свою драму, що Брут мав бути її трагічним героєм, то мусів штучно висунути його на перший план і ним заповнити сцену. Треба було недопустити, щоб его брак політичної далекоглядности (супротив Антонія) і практичного змислу (в суперечці з Кассієм) не вменшив вражіння его висшости. Все мусіло обертати ся довкола него, і задля того Шекспір вменшив, здрібнив Цезара, на жаль так дуже, що сей Цезар, сей образ незрівняного державного і воєнного генія, зробив ся мізерною карикатурою.

В інших місцях знаходимо виразні сліди, що Шекспір знав дуже добре, чим був сей чоловік і яка була його вартість. В Рішарді III. говорить Едвардів молодий син словами повними захвату про Цезара як про героя і переможця, котрого і смерть не поборолала. В майже рівночаснім Гамлеті говорить Горацію про великого (наймогутнішого) Юлія і его смерть, а Клеопатра в драмі „Антоній і Клеопатра“ горда на те, що належала до Цезара.

В комедії „Що вам любо“ уживає вправді жартлива Розалінда виразу „Цезарова тразонська самохвальба“ про слова: „Я прийшов, побачив, побідив“, але в зовсім жартобливим звязку і значіню.

Але тут! Тут справді зроблено Цезара архисамохвальком і загалом зборищем досить несимпатичних прикмет. Він чинить вражінє інваліда. З натиском піднесено єго хоробу — падучу. Він глухий на одно ухо. Єго давня сила пропала. Він мліє, коли йому подають корону. Він завидує Кассієви, що сей плаває ліпше. Він забобонний як стара баба. Він тішить ся підхлібствами, говорить надуто і з висока, величає ся своєю незломністю, а на ділі хитає ся ненастанно. Він поступає неосторожно, нерозумно, не знає, що грозить йому, хоч бачуть се всі иньші.

Гервінус мовить, що Шекспір не міг збуджувати занадто великого інтересу до Цезара; між єго прикметами він мусів висунути на перший ряд ті, що вияснюють конспірацію; зрештою він міг оперти ся на свідощві Плутарха, що не довго перед смертю Цезарів характер погіршив ся був значно. Майже до таких самих висновків доходить і Годзон. Шекспір — мовляв — хотів змалювати Цезара таким, яким бачили його конспіратори і то на те, щоб їх не суджено несправедливо; зрештою він признає: „Цезар буквально був занадто великий, щоб вони могли в повні бачити його“; „в тих сценах він далеко не є дійсним Цезаром; ледви чи одну з реплік вложених йому в уста можна вважати історично характеристичною“. Оттак Годзон доходить до несподіваного заключеня, що в цілій будові пєси бачимо тонку іронію, бо — поясняє він — „коли Брут, той плиткий ідеаліст, затемнює собою найбільшого практичного гєнія, якого бачив свїт, — то се може мати тільки іронічний змисл“.

Все се — пустісїнька погоня за дотепністю і глибокоумністю. Ані одного промінчика іронії не кинув автор на Брута. І ні нащо тут не придаєть ся запевненє, що Цезар по своїй смерти робить ся головною особою і яко труп, як спомин, як дух побиває своїх убійців. Як може такий невеликий чоловік кидати таку величезну тїнь? Шекспір справді мав сю думку, що Цезар побіджає по смерти. Брутового злого гєнія, котрий являєть ся йому в таборі і коло Філіппі, він перемінив на духа Цезара; але сего духа таки за мало, щоб піднести занадто знижене зображенє Цезара. Тай се неправда, буцїм то єдність драми була-б потерпіла від Цезарової величі. Поетична вартість драми терпить від єго

малости. Песа могла-б бути безмірно багатша і глибока, коли би Шекспір був написав її почувавши дійсну вартість Цезара.

Звичайно у Шекспіра дивуємося тому, як багато він уміє зробити з сухого, вбогого сюжету. Тут історія була так безмежно багата, що його поезія супроти неї вийшла вбога і суха. Так само як Шекспір — коли зрештою сцени з „Дівкою“ (Pucelle) в першій частині Генріха VI. вийшли зіпід його пера, — змалював Жанну д'Арк без зрозуміння високої і простої поезії, якою ясніє ця постань, — національні упередження і забобони затемнювали його погляд — так само легкодушно, надто сьміло а без доброго знання предмету він шарпнув ся змалювати Цезара, і як Жанну д'Арк зробив чарівницею, так Цезара зробив самохвальком. Цезара!

Коли-б він, так як школярі пізніших часів, був мусів за молоду читати Цезарове оповідання про галлійську війну, то такий малюнок був би неможливий. Може бути, що він чув щось про сю книжку і з неї наївно взяв той рис, що Цезар говорить про себе все в третій особі і називає себе по імені.

Порівняйте на хвилю того патетичного самообожателя в трагедії з тим образом, який Шекспір міг утворити собі з него хоч би на основі самого Плутарха і котрий виявляє не тільки високу самовладність, якої добив ся Цезар і на якій стоїть в початку пєси, але також ненависть, що помалу наклюбляє ся проти него. Зараз на другій сторінці Цезарового життєпису прочитував він анекдоту, як Цезар вертаючи з Бітунії ще зовсім молодим парубком попав ся в неволю кілікійських морських розбійників. Вони зажадали від него двадцять талантів (46.800 зр.) окупу. Він відповів їм, що вони певно не знають, хто такий їх вязень, обіцяв їм 50 талантів, розіслав своїх товаришів по різних містах, щоб зібрати сю суму, і лишив ся сам з одним приятелем і двома слугами серед тих бандитів звісних своєю кровожадністю. Він поводив ся з ними з призи́рством, видавав їм розкази; вони мусіли бути тихо, коли він хотів спати; через 38 день, які він пробув між ними, він обертав ся до них як якийсь князь до своєї прибічної сторожі. Він займав ся гімнастичними вправами, писав вірші і промови, немов був зовсім безпечний. Часто грозив їм, що велить їх повішати, тобто порозпина́ти на хрестах. Скоро тільки одержав окуп із Мілега, скористав із свободи поперед усього так, що в пристани узброїв кілька кораблів, напав на розбійників, забрав їх усіх до неволі і захопив усі їх скарби. Потім він подав

ся до азійського претора Юнія з тим, щоби сей покарав розбійників. Але коли грошолоб Юній відповів, що помаленьку поміркуює, що зробити з в'язнями, Цезар вернув до Пергаму, де розбійники сиділи в неволі і велів поприбивати їх усіх на хрестах так як їм було обіцяно.

І щож зроблено у Шекспірового Цезара з того почуття висшости, з тої грації, з тої незломної сили волі?

Я, правда, не бою ся,
Та, не будь страх чужий імю мойому,
Скажу хиба, чого-б боять ся треба,
Аніж чого боюсь, бо все-ж я Цезар.

Добре, що сам він впевнює нас про се, а тоб ми й не повірили йому. Тай так хиба віримо?

Шекспір виходить з того погляду, що розвалена Цезаром республіка могла-б була стояти і що Цезар провинив ся розвалюючи її.

Алеж стара аристократична республіка була вже розвалена, коли Цезар сковував нову монархію з її розвалин. В Римі панувало чистісіньке безправ'є. Там був тлум, про який із тлумів нинішніх великих міст не можна виробити собі ніякого поняття; не той глупий, переважно смирний, тільки десь колись з глупоти здичілий тлум, який у Шекспіра вислухує промови над Цезаровим трупом і розриває на шматки бідного поета Цінну. Се був тлум, котрого незлічимі орди складали ся головню з маси невольників і з тисячів чужинців, що збігали ся до столиці сьвіта з усіх трьох частей сьвіта; тут були Фригійці з Азії, Неґри з Африки, Іберці і Кельти з Іспанії та з Франції. До величезних куп домашніх і фільваркових невольників додайте тисячі невольників-утікачів, що у себе дома прокрали ся або вбили когось, по дорозі жили рабунком та пліндрованєм і отсе знайшли собі пристановище десь на передмістях Риму. Але крім дармоїдів чужинців і голодоморів невольників тут були купи вільнопущених, людей вопсованих на скрізь невольництвом і котрим новоздобута воля, чи сполучена з беззахистним убожеством, чи з новонабутиим багатством, служила тільки на те, щоби накоїти як найбільше лиха. Далі були там юрбища іґлядіяторів, людей однаково байдужних на жите своє як і на жите иньших людей, гатових в кожній хвилі стати до по-

слуги кождому, хто заплатив. Із таких людей набирал Кльодий свої уоружені купи, що так само як римські вояки ділили ся на декурії і центурії і під проводом очайдушних комендантів на самім форум зводили кроваві битви з иньшими купами глядияторів та пастухів із пустарів коло Ніценум та з Льембардії, яких сенат велів настигати і зорганізувати для своєї оборони. Поліційної сторожі по вулицях і огневої сторожі майже не було. Коли вибухло якесь громадське нещастє, пожежа або повінь, то запитувано авгурів про їх значіне. Жадної зверхности не слухав ніхто; на консулів і трибунів нападали, часом навіть убивали їх. В сенаті обкидали бесідники одні одних лайкою, на форум плювали одні одним в лице. На Марсовім полі при кождих виборах доходило до формальної битви, а жаден знатнійший чоловік не виходив ніколи на вулицю без сторожі зложеної з глядияторів і невольників. „Попробуйте — мовить Момзен (1857 р.) уявити собі Лондон з людністю Нового Орлеана*), з поліцією Константинополя, з браком промислу таким, як у нинішнім Римі, а розбурханий політикою такою приміром, як паризька 1848 р., а будете мати досить близький до правди образ републіканської благодати, котрої упадок оплакує Ціцеро з товаришами у своїх бурчливих листах“ **).

Порівняйтеж із сим змагання честолюбного Цезара в трагедії — запровадити королівську власть в державі дуже добре впорядкованій у републіканських формах!

Усіх, навіть противників, що могли зіткнути ся з Цезаром, очаровувало єго добре вихованє, єго чемність і грація в єго поведінці. Ті прикмети робили подвійно сильне вражіне на тих, хто, як ось Ціцеро, привик був до надutoї гордості і грубіянства так званого Великого Помпея. Цезар хоч і як був зайнятий, усе мав час думати про своїх приятелів і жартувати з ними. Єго листи ширі і веселі. У Шекспіра він раз надутий, то знов занадто фаміліярний.

Двацять і пять літ поборював Цезар яко політик усякими способами аристократичну партію, з давна маючи намір, без до-

*) Тоді головний ринок торгу невольниками в Сполучених Державах Америки.

**) Th. Mommsen, Römische Geschichte, III, стор. 510; Gaston Boissier, Cicéron et ses amis, стор. 224.

бування зброї зробити ся паном усього звісного тоді світа і маючи те переконанє, що республіка розпадеться ся сама собою. Тільки в часі своєї претури в Іспанії проявив він воєнні і адміністративні здібности і стояв здалека від щоденної політики. А в тім нараз, коли, здається, все складає ся корисно для него, він покидає Рим і йде до Галії. Маючи 44 роки від роду він робить ся генералом і може найбільшим полководцем, про якого знає історія, незрівняним завойовником і організатором, і виявляє в тім уже підтоптанім віці велике багатство несподіваних, надзвичайно цінних прикмет. Шекспір не дає найменшого поняття про еластичність і багатство єго вдачі. Він заставляє його раз у раз пишно величати себе самого:

Нї, Цезар вийде! Все лиш з заду грозить
 Менї біда; як Цезара чоло
 Побачить, то напевно щезне зараз.

У Цезара не було ані крихти тої мертвої достоїнности і строгости, якою наділив його Шекспір. Рішучість полководця зливалася у него з елеганцією великого пана і високою байдужістю на дрібниці. Він любив, коли єго вояки носили блискучі зброї і строї. „Що то кому вадить, що вони перфумують ся, — мовляв він, — а проте вони бють ся добре“. І вояки, що під иньшими проводирями не dokonували нічого надзвичайного, під ним робили ся непереможними.

В Римі цар моди він був у походах такий байдужий на власні вигоди, що нераз спав під голим небом, ба навіть не крутячи носом їв затхлий олій; але в єго наметах усе стояли богато заставлені столи, а вся аристократична молодь, для котрої Галія була тоді тим, чим зробила ся Америка в часі її відкривання, збігала ся в Рим до єго табору, найінтереснішого табору, який коли бачила історія, повного осьвічених і розумних людей, молодих писателів і поетів, дотепних і очитаних мужів, що серед найбільших небезпек і невгод займали ся літературою і про свої пригоди раз у раз посиляли звістки до Ціцерона, що в Римі добив ся становища признаного голови і опікуна літератури. В короткім часі Цезарового походу для завойовання Британії він пише два рази до Ціцерона. Їх обопільні відносини в своїх різних фазах пригадують потроха відносини між Фрідріхом Великим і Вольтером. А який же мізерний образ подав нам Шекспір малюючи Ціцерона як педанта!

К а с с и й.

Чи Ціцеро говорив дещо?

К а с к а.

Еге, говорив по грецьки.

К а с с и й.

Чого-ж йому треба?

К а с к а.

Е, коли я се скажу вам, то нехай вам ніколи не показую ся на очи! Але ті, що розуміли його, всьміхали ся один до одного і кивали головами. А що до мене, то для мене се була греччина.

Серед ріжнородних тяжких трудів, в ненастанній небезпеці життя, серед невсипущої боротьби з войовничими ворогами, котрих він побиває раз за разом, пише Цезар свої граматичні праці і свої Спомини. Посвята єго праці про аналогію Ціцерону, се похвала літератури і Ціцерона. „Ти відкрив скарби красномовства і перший ужив їх... Ти здобув найкращу почесність між усіми почесностями, тріумф вартіший від тріумфу найбільшого полководця. Бо сеж цінніша річ — розширити межі духового життя, ніж розпросторити границі держави“. І се говорить чоловік, що власне побив Швайцарців, здобув Францію і Бельгію, виконав перший похід на Англію і розполошив германські війська так, що вони, будши перед тим для Риму загрозою смерті, на довгі літа перестали бути йому небезпечними.

Се дуже мало подібне до напушеного, зарозумілого і непопушного Шекспірового неборака:

О, дуже добре знає небезпека,
Що Цезар ще небезпечніш її!
Ми — пара львів, що в один день родились,
Та я є старший і страшніш її;
І Цезар таки вийде нині з дому.

Цезар умів бути жорстоким. В війні він ніколи не залишав своєю пімстою ширити переляк між ворогами. Він велів цілому сенатови Венетів повідтинати голови; велів усім тим, що виступали против него з оружжєм коло Укселльодунум, повідрубувати праві руки; хороброго Верцінгеторікса він держав п'ять літ у тюрмі на те тільки, щоби підчас свого тріумфу привести його в кайданах до Риму, а потім покарати смертю.

А про те там, де строгість уважав непотрібною, він був сама лагідність, сама поблажливість. В часі домашньої війни Ціцеро подав ся до табору Помпея, а по поразенню просив прощення і одержав його. А коли потім видав книжку для звеличання Катона, Цезарового смертельного ворога, що вбив сам себе, щоб не мусів підлягати „імператорови“ і через се зробив ся героєм усіх республіканців, то Цезар писав до Ціцерона: „Читаючи вашу книжку я мав те чутє, що й сам роблю ся більше красномовним“. А преці в єго очах був Като тільки неокресаною людиною, ентузіастом перестарілих порядків. Невольникови, що з любови до свого пана не хотів Катоні подати меча, задав сей такий лютий удар в лице, що його рука зачервоніла ся від крови. Такі поступки псували для Цезара ціле вражінє самовбійства.

Цезар не зупинив ся на тім, що пробачив майже всім тим, котрі під Фарсалем виступили з оружєм против ного; многих з поміж них, як ось Брута і Кассия, він допустив до значного співуділу в своїй власті. Ще перед битвою він силкував ся захистити Брута, а потім понадавав йому багато почестий. Раз у раз виступав Брут як Цезарів противник, ба навіть „із принціпу“ він злучив ся з Помпеєм, хоча сей велів був убити його батька. А Цезар пробачив йому се, так як пробачав йому все иньше без кінця. Здаєть ся, що на Брута він переніс ту любов, якою в своїй молодости палав до Брутової матери — сестри Катона — одної з тих, що найгорячіше і найвірнійше любили Цезара. В Вольтєровій драмі „Mort de César“ подає Цезар Брутови тільки що одержаний від умираючої Сервілії (Брутової матери) лист, в котрім вона просить Цезара, щоб добре подбав за їх спільного сина. Плутарх оповідає, що підчас конспірації Катіліни Цезар одержав раз лист в сенаті і відійшов на бік, щоби прочитати його. В тій хвилі Като голосно висловив підозрінє, що сей лист мабуть від когось із конспіраторів. На се Цезар сьміючи ся подав йому лист, в котрім були любовні запевненя Катоні сестри. Розлючений Като крикнув на се: „Пяниця!“ — найгірша лайка в устах Римлянина. (Бен Джонзон визискав сю анекдоту в своїм Катіліні, V, 6).

Катоні ненависть проти Цезара перейшла в спадку на єго сестрінку Брута. У сих обох остатніх римських республіканців з доби упадку ішла рука в руку якась брутальність з високим стоїцизмом. Староримська неотесаність була у вдачі Катона, а Брут супроти азійських провінцій показав себе кровопійцею і дихва-

рем, що іменем „штрмана“ Скапция велів свої лихварські проценти стягати під загрозою вбійств і пожежі. Мешканцям міста Саламіна він зичив гроші на 48%, а коли не могли заплатити, він вислав відділ кінноти і держав їх сенат в такій тісній облозі, що п'ять сенаторів умерло з голоду. Шекспір з невідомости очистив Брута з тих злочинів і коштом Цезара зробив його простим і великим.

В порівнянню з Катоном і потім в порівнянню з Брутом Цезар значить: всесторонній геній, що любить життя і діяльність і силу, в порівнянню з тіснозорим пуританством, що ненавидить таких геніїв по частині з інстинкту, а по частині з теорії.

Яке дивоглядне непорозуміння, що Шекспір — і сам поклонник краси і прихильник життя повного діяльності, уживання і задоволеної амбіції — Шекспір, що й сам усе воював з пуританством подібно як Цезар, тут з невідомости знайшовся в таборі римського пуританства і через те позбавив себе можливості видобути безмірні золоті скарби, які є в фігурі Цезара! В Шекспіровім Цезарі нема ані крихти простоти і чесноти правдивого Цезара. Сей не виявляв ніколи фарисейського пошановання супроти минушини, навіть у граматичних питаннях. Він сягнув по владу і здобув її, але ніколи не додав собі виду — як у Шекспіра — що не хоче її. Шекспір полишив йому гордість, з якою поводився дійсний Цезар, але зробив її негарною додавши їй до пари фарисейство.

І ще один рис Цезарової вдачі не знайшов зрозуміння у Шекспіра. Коли вкінці по своїх перемогах у Африці, в Азії, в Іспанії і в Єгипті він мав у руках ту необмежену владу, якої добивався двадцять літ, вона втрачала для нього всю свою принадність. Він знав, що ті, котрих пошану він цинив найвище, не розуміють його, цураються ним. Він був змушений уживати людей, котрих погорджував, і погорда до всіх людей наповнила його душу. Всюди довкола себе бачив він тільки захлапність і зраду. Владу зробила для нього несолодкою, життя не варте того, щоб ним жити, щоб оберігати його. Отим то коли його благали, щоб мався насторожі проти тих, що хочуть його вбити, він відповів: „Краще раз умерти, як раз у раз тремтіти“. І 15 марта він пішов у сенат без зброї, без озброєної сторожі. В Шекспіровій трагедії його зваблюють туди остаточно надією на титул і корону і страхом, щоб його не вважали за труса.

Ті дурні, що Шекспірові твори присуджують Френсісові Беконови, аргументують між иньшим і так, що таке знанє римської старовини, яке бачимо в Юлію Цезарі, не могло знайти ся ні в кого, хто не посідав Беконової вчености. Власне противно! Автором сеї драми був очевидячки чоловік, котрого вченість зовсім не була до пари єго геніяльности, так що драма не тільки своїми високими прикметами, але й своїми слабими боками дає доказ, зрештою зовсім зайвий, що Шекспір сам був автором своїх творів. Тупиці ніколи й не догадують ся, до якої міри геній замінює собою книжкову вченість і як високо вилітає понад неї. Та з другого боку треба піднести як безперечну правду, що є такі поля, де ніякий геній не може заступити знання, студіювання моделів і обсервації дійсности і де навіть наймогутнійший геній мусить пошпотати ся, коли захоче komponувати на власну руку або на скупих основах.

Таким полем є історична поезія на тему таких часів і таких осіб, де багатство історії затикає за пояс усяку свободну конструкцію. Де історія більше надзвичайна і поетичнійша від усякої поезії, трагічнійша від якої хочете старої трагедії, там поет тільки на основі всестороннього знання може піднести ся до тої самої висоти. Брак історичного і многостороннього класичного знання у Шекспіра був причиною, що незрівняна величність Цезарової постанті лишилась йому недоступною. Він здусив і вменшив сю постанть, щоби зробити місце для розвою иньшого характеру, що в єго драмі мав грати головну роль, а власне характеру Марка Брута, котрого він за приміром Плутарха підмалював і показав майже тільки як великодушного стоїка.

II.

Ніхто крім наївних республіканців в роді Суйборна не повірить, щоб Шекспір вибрав Брута головною особою своєї драми задля того, буцїм то в єго душі дрімала якась політична прихильність до республіки. Певнісінько він не мав ніякої політичної системи, а при иньших нагодах висловлював велику вірність королям і любов до королів.

Брут уже у Плутарха був головною особою в трагедії Цезаря і Шекспір держить ся течії дійсної історії у Плутарха під

тим глибоким вражієм, що неполітично довершена проба державного перевороту — як ось Есексова і товаришів — не вистарчає на те, щоб повернути колесо історії в иньший бік і що практичні помилки метять ся так само жорстоко, ба навіть ще далеко жорстокійше, як моральні. Тепер прокинув ся в ньому психолог і його зацікавила задача — прослідити і показати чоловіка, що заплутуєть ся в справу, до котрої він з природи своєї непридатний. Сей конфлікт уже не є зверхній, як був у „Ромео і Джулетті“ між коханцями і їх оточенням, або в „Річарді III“ між Річардом і єго ворогами. На сьому новому ступні єго розвою його цїкавлять внутрішні процеси, боротьба в глибині душі людської.

Брут жив доси в книжковім сьвіті, годуючи свого духа платонською філософією; от тим то його займає більше абстрактна політична думка — республіка підмальована любовю до свободи — і абстрактне розумінє моральности — терпіти над собою якусь власть є пониженєм -- ніж дійсні політичні відносини, що є у него перед очима і ніж значінє тих перемін, які доконують ся за єго житя. Отсего чоловіка горячо завзиває Кассій, щоб став на чолі конспірації против свого другого батька, добродія і приятеля. Се візванє розворушує всю єго душу, розбиває її гармонію, виводить її раз на все з рівноваги. До Гамлета, що в тім самім часі наклеюєть ся в Шекспіровій душі, так само доходить від духа вбитого батька поклик, щоби зробив ся вбійцею і сей поклик підбадьорює, підбунтовує Гамлетові духові здібности, але вбиває єго орґанізм. Так близько доторкаєть ся становище між двома обовязками, між якими має вибір Брут, до того внутрішнього розколу, який швидко потім має доконати ся в Гамлетовій душі.

Брут є в розладі з самим собою і через те забуває виявляти иньшим зверхні признаки приязни і чємности. Він чує, що иньші покликають його, але не чує внутрішнього покликаня. Як Гамлет вибухає звєсними словами: „Сьвіт виступив із колії! Сором і розпука, що я маю направляти його!“ так само жахаєть ся й Брут своєї задачі. Він мовить (I, 2):

Волів би Брут в сільськїм затишку жити,
Нїж звать ся сином Роми серед тих
Важких пригод, які сей час грізний
На нас жене.

Его благородна вдача веть ся з болю серед непевности і сумнівів.

Від тої хвилі, коли Кассій заговорив до него, він не може заснути. Жорстокий Макбет не може заснути замордувавши короля. „Макбет замордував сон“. Брут зі своєю делікатною, розбірчивою вдачею хоче поступити лише так, як йому наказує обов'язок; по вбійстві він спокійний, але перед тим не може заснути. Розважуване все одної думки змінило всю его вдачу, всю поведінку; его жінка не пізнає його. Вона оповідає, як він відцурав ся страви і розмови, а все тільки ходить і ходить з заложеними на грудях руками, зігхаючи в глибокій задумі, не відповідає на її питання, а коли вона налягає на него, відправляє її з воркітливою нетерплячкою.

Не тільки вдячність для Цезара завдає Брутові душевну муку, але поперед усього непевність, які справді є Цезарові наміри. Правда, Брут бачить, що народ обожає його, що у него в руках є найвища власть; але Цезар ніколи ще не надужив тої власти. І Брут присвоює собі Кассійів погляд, що Цезар відсуваючи діячем властиво бажав прийняти його; одинокою точкою опори для конспірації є здогад про Цезарове бажанє.

Вже се є величі надужитєм,
Коли лиш совість розділя її
Від власти. Правду мовлячи, я ще
Не бачив, щоб у Цезара коли
Над розумом запанувала пристрасть.
Та часто так буває, що покора —
Східці для молодого честолюбства.

Значить, Цезар мусить згинутися не за свої діла, але за те, що міг би зробити колись на будуще. Чи вільнож на такій підставі допускати ся вбійства?

В Гамлеті та сама ситуація з такою відміною: Чи є певність, що король замордував Гамлетового батька? Чи дух не міг бути манною або й самим чортом?

Брут почуває слабкість підстави, чим більше тягне його до вбійства як до політичного обов'язку. І Шекспір не завагував ся при всій великодушности, якою наділив його, вложити йому в уста сумнівну для многих людей єзуїтську мораль, що потрібна мета усьвячує нечисте средство. Двічі, раз у монологу, а раз у про-

мові до конспіраторів, захвалює він політичне лицемірство як розумне і позиточне. В монольогу:

А що той закид
Не виправдить ся тим, чим Цезар є,
То так зроби (fashion it thus): те, чим він є, вбільшивши,
Моглоб зробити ся сим чи тим надмірним.

А в промові до конспіраторів:

Хай серця наші, як пани ті хитрі,
На скоре діло збудять своїх слуг,
А потім їх ганьблять про людське око.

Се значить, убійство має бути сповнене як найприличнійше, а потім убійці мають про людське око жалувати свого вчинку.

Та ось скоро постановлено Цезарову смерть, стоїть Брут в почуттю чистоти своїх намірів гордо і майже безжурно посеред конспіраторів; аж занадто безжурно; бо хоча в принципі він не цураєть ся того погляду, що хто одобряє мету, мусить одобряти й ті способи, які ведуть до неї, то всеж таки при своїй чесности і непрактичности він здригаєть ся вживати таких способів, які по его думці або занадто низькі, або через свою безоглядність переважують усяку одвічальність. Він не хоче навіть, аби конспіратори складали присягу: „Хай присягають жерці, труси і хитрі рахмістри“. Вониж без заприсяженого залевнення повинні довіряти одні одним і без присяги доховати тайни. А коли піднесено думку, щоб разом з Цезаром убити й Антонія — думку консеквентну, в котрою він як політик мусів був згодити ся, — то у Шекспіра так само як у Плутарха він противить ся сему з гуманности. „Наш шлях буде тоді занадто кровавий, Кассіє!“ Він почуває, що его воля не потребує боятися денного світла; його болить те, що мусить уживати нічних, темних способів.

О змово!

Встидаєш ся підозрене чоло
В ночі відкрий, коли все зло свободне?
То деж ти в день знайдеш нору так темну,
Щоб скрити в ній своє лице огидне?

Брут рад би понад усе в справі, що має бути підперта скритовбійством, здобути політичну перемогу без замовчування і без насильства. Гете сказав: „Тільки той, хто обмірковує, має сумлі-

не". Хто ділає, той не може мати його — в хвили ділання. Тоді чоловік піддає ся своїй природі і постороннім силам, коли вмiшав ся в якесь підприємство. Він поступає добре або зле, але все інстинктом, часто глуно, ніколи ґеніяльно, ніколи в повнім свідомі, але з безоглядністю природних поривів чи еґоїзму чи ґеніяльності. А Брут хоче і в хвили ділання оглядати ся на всі можливі боки.

Крайссіґ і Доуден назвали Брута Жірондистом, що змальований в противенстві до єго шваґра Кассія, якогось пібі Якобінця в стариннім костюмі. Се порівнянє вірне лише на стілько, на скілько тут мова про меншу або більшу охоту до вживання насильства; але воно кульгає, коли візьмемо на увагу, що Брут живе в рідкій атмосфері абстракції, око в око з ідеями і прінципами, а натомісць Кассій у світі фактів; бо-ж Якобінці були так само завзяті теоретики, як і Жірондисти.

Брут у Шекспіра є строгий мораліст, одушевлений найгорячішим бажанєм — заховати свій чистий характер без ніякої плями; натомісць Кассій зовсім не дбає про захованє своєї моральної чистоти. Він по просту завидує Цезарови і признаєть ся явно, що ненавидить його; та про те він не кермуєть ся низькими мотивами; зависть і ненависть є у него виразом політичної пристрасти в її високій консеквенції. В противенстві до Брута він добрий обсерватор, крізь слова і вчинки людей уміє добачити їх душу. Але що Брут через своє імя, своє вродженє і становище як Цезарів близький приятель є природною головою конспірації, то все він переводить свою неполітичну і нерозумну волю.

Коли пізнійше Гамлет, що так кохаєть ся в сумнівах, ніколи не сумніваєть ся про своє право на вбійство короля, то се вийшло через те, що Шекспір власне вичерпав те явище змалювавши Брутову вдачу. Брут, се живучий у душі Шекспіра і в душах усіх чесних людей ідеал чоловіка, що в своїй гордості бажає поперед усього мати чисті руки, стояти душею високо і свобідно, навіть хоча би через се єго зусилля мусіли змарнувати ся і єго бажанє спокійного житя та остаточного успіха мусіло-б розвіяти ся парю.

Йому противно приймати від иньших присягу; на те він надто гордий. Коли вони захочуть ошукати його — нехай собі. Може бути, що ті иньші кермують ся ненавистю проти великого чоловіка і раді би наситити свою зависть єго кровю; він подив-

ляє його і хоче його жертвувати, а не зарізати. Інші боять ся наслідків, коли Антонію буде вільно промовити до народа; але Брут вияснив народови причини, що промовляли за вбійством Цезара і нехай після сего Антоній хвалить собі Цезара. Хибаж Цезар не варт похвали? Він сам бажає, щоби Цезар лежав у гробі з почесстю, хоча й покараний. Він занадто гордий, щоби звертати увагу на Антонія, котрий підійшов до него як приятель, хоча рівночасно також як старий приятель Цезара, і він відходить із форум, заким Антоній розпочав свою промову. Не один із нас переживає хвилі такого настрою. Не один чоловік допускав ся таких, на око тільки нерозумних учинків для того тільки, бо гордість не дозволяла йому турбувати ся можливим некорисним закінченням діла, бо обурювала його обережність, що великим душам видаєть ся низькою. Не один нпр. скаже правду, де розумніше булоб мовчати, або пропустить нагоду до пімсти, бо вважає свого ворога занадто низьким, щоб мав бажати собі сатисфакції за его поступки і він залишить зробити його нешкідливим на будуще. Можна мати таке сильне почуте конечности довіря або противно, непостійности приятелів і підлоти ворогів, що чоловік відкидає на бік усяку обережність.

На основі подібного сильного почуття скомпонував Шекспір свого Брута. Коли-б йому ще крихту юмору і геніяльности, з него був би Гамлет. З додатком гіркої рознуки і погорди до людей з него був би Тімон і з него зробить ся Тімон. Тут він на своїй висоті — благородний, високий характер і доктрінер, занадто гордий, щоб хотів бути розумним і занадто слабкий обсерватор, щоб міг бути практичним, і з тим усім поставлений так, що від постанови, яку прийме він, залежить не тільки жите або смерть иншого чоловіка і его самого, але також добро держави, ба навіть, здаєть ся, цілого цивілізованого сьвіта.

Обік Брута змалював Шекспір жіночу постать, его жіночий pendant, достроєний до него і сполучений з ним, его сестріницю і жінку, его своячку і любку, дочку Катона замужно за Катонівим учнем. Тут — і тільки тут — подав нам Шекспір образ ідеального подружя, такого, як він розумів його.

В сцені між Брутом і Порцією порушив поет мотив уже раз ужитий ним: стурбована жінка благає свого мужа, щоби втаємничив її в свої великі пляни. У-перве вжив Шекспір сего мотива в першій части Генріха IV, де леді Персі просить свого

Генріха (Готспора) поділити ся з нею своїми замислами. Катерина подає тут опис вдачі і поведінки Готспора, зовсім подібний до опису Порції про зміну, яка зробила ся з Брутом. І у обох мужів однакові цілі. Але леді Персі не довідуєть ся нічого. Її Генріх певно любить її, любить її від часу до часу, між двома битвами, весело і троха грубо; але єго любов зовсім не є чутлива, а про якусь духову спільність між ним і нею нема ані мови.

Тут же коли Порція просить свого мужа, щоб повідомив її про свої турботи і гризоти, він, що правда, відповідає їй зразу відмовно, вимовляє ся нездоровлєм; колиж вона словами вложеними уї в уста Плотархом (їх старинну простодушність Шекспір лиш трошка злагодив) з натиском підносить, що сей брак довіря понижує її, то Брут відповідає їй щиро і гарно. А коли вона потім (знов за Плотархом) оповідає, що випробувала свою твердість, панесла собі ножем рану в удо і нікому не пожалувала ся про неї, то Брут виголошує слова, вложені йому в уста також Плотархом: „О боги, зробіть мене гідним сеї благородної жінки!“ і обіцяє розповісти їй усе.

Ані Шекспір ані Плотарх не бачуть нічого розумного в тій балакучій податливості. Бо коли вся тайна не видала ся, то се певно не була заслуга Порції. Коли приходить рішуча хвиля, вона не може ані мовчати, ані опанувати себе. Вона сповідає ся слузі Люцієви зі своєї тривоги і турботи і сама говорить:

В мні мужеська душа, та ба, жіноча сила.
Як тяжко жінці доховати тайни! —

увага, в котрій очевидячки висловлена житєва філософія не Порції, а самого Шекспіра і з котрою він не хотів крити ся. У Плотарха вона навіть паде як нежива, так що Брут на хвилю перед доповненєм убійства Цезара одержує нараз фальшиву відомість про смерть жінки і мусить добувати всеї своєї сили, щоб не дати опанувати себе.

Із характера, який Шекспір надав Брутові, впливають обі великі сцени, на котрих опирає ся трагедія.

Перша з них, се чудово збудована сцена, що є зворотною точкою трагедії, де Антоній за дозволом Брута промовляє над трупом Цезара і підбунтовує Римлян против убійців великого імператора.

З найдобрішійшою штукаю скомпонував Шекспір уже промову Брута. Плутарх оповідає, що Брут коли писав по грецьки, послугував ся ляконічним стилем пересипаним приповідками, і приводить цілий ряд прикладів. І так він писав Самійцям: „Ваші міркування довгі; їх вражінє коротке, — як думаєте, що буде з сего?“ Або в иньшій листі: „Ксантійці, що знехтували мою ладність, зробили свою вітчину гробом очайдухів. Патарейці, що піддали ся, заховали свою свободу і свої права. Вибирайтеж тепер або здоровий розум Патарейців, або долю Ксантійців“.

Прошу вважати, що зумів зробити Шекспір із тих скупих вказівок.

„Римляне, горожане, приятелі! Слухайте моєї оборони і будьте тихо, щоб могли слухати. Вірте мені на мою честь і вшануйте мою честь, щоб могли вірити мені... Коли є хто в тім зборі, що був сердечним приятелем Цезара, то я скажу йому: Брут любив Цезара не менше як він. І коли той приятель запитає потім, чогож повстав Брут против Цезара, то моя відповідь буде: не того, що я Цезара любив менше, а того, що Рим любив більше“...

І так далі тим самим ляконічним стилем, в таких самих антитезах. Шекспір зробив тут свідому пробу — дати Брутові говорити такою мовою, яка була йому властива і своєю геніяльною догадливістю відтворив на ново Брутову грецьку реторику.

„Цезар любив мене, за те я плачу по нім; він був щасливий, за те я тішу ся; він був хоробрий, за те я шаную його; але він був властолюбний, за те я вбив його. І так сльози за його любов, радість за його щастє, честь за його хоробрість і смерть за його властолюбність“. З надзвичайною штукаю, а всеж таки з високою і щирою штукаю доведено сю реторику до самого вершка: „Хто тут є такий підлий, щоб не любив свого краю? Коли є хто, нехай обізветь ся, бо я образив його“. А коли з усіх боків голоси кричать: „Ні, Бруте, тут нема такого!“ — то він відповідає спокійно: „В таких разі я не образив нікого“

Ще більше чудова промова Антонія, интересна поперед усього задля свідомо відмінного стилю. Тут нема антитез, нема книжкового красомовства, а тільки устне, демагогічне в найсильнішійшій роді. Антоній починає свою промову саме з тої точки, на якій став Брут. У вступі він запевнює виразно, що тут, над марами Цезара, не годить ся чей говорити его похвалу і аж до втоми повторяє, що Брут і всі иньші конспіратори є шановні люди.

А потім підносить ся его промова хитро і з добре обдуманним crescendo, в своїй найглибшій глибині оживлена чимсь таким, що не є обчислене на ефект, — себ-то горячою любовю до Цезара, огнистим гнівом на его вбійство. З разу, під впливом настрою маси позисканої Брутовою промовою, той гнів і ті докори виступають замасковані; потім маска трошка відхиляється, потім троха більше, потім ще більше, аж вкінці бесідник одним диким замахом зриває і відкидає її зовсім на бік.

Тут знов Шекспір зумів майстерно визискати Плутархові натики, хоч і які вони скупі. „Антоній виголосив, як велить звичай, промову над Цезаровим трупом, а коли побачив, що сильно розбурхав і зворушив народ своєю промовою, підмішав нараз до похвал Цезарови дещо таке, що вважав придатним до збудження співчуття і до розпалення душ у слухачів“. Прошу вважати, що зумів створити Шекспір із сего речення:

Приятелі! Римляне! Горожане!
 Послухайте мене! Похоронити
 Хочу я Цезара, не похвалити.
 Що злого зробить чоловік, оте
 Переживе його; добро не раз
 У гріб іде з ним разом. Так най буде
 І з Цезаром! Преславний Брут сказав вам,
 Що він був властолюбний. Га, як був
 Таким, то се тяжка провина, й тяжко
 Спокутував за неї Цезар. Я тут
 З призову Брута й інших тих усіх —
 — Бо Брут, панове, є шановний муж,
 І всі вони, усі шановні люде —
 Прийшов над трупом Цезара промовить.
 Він був мій друг, мені все вірний, щирий;
 Та Брут сказав, що він був властолюбний,
 А Брут, панове, є шановний муж.

Аж тепер починає Антоній збуджувати сумніви, чи справді Цезар був властолюбний. Він згадує, як він не прийняв королівської корони, як тричі відсунув її від себе. Чи се була властолюбність? Потім він пригадує, що вони колись любили Цезара і що ніхто не заборонить їм тепер оплакати його. А потім вибухає нараз:

Розсудок! О, ти втік між глупих звіврів,
 А люд став без ума!... О, вибачайте!
 В труні там серце з Цезаром моє,
 То я змовчу, аж верне знов до мене.

Тепер він викликає їх співчуте з тим велитнем, котрого слово ще вчора важило стілько, як цілий сьвіт, а котрий сьогодні лежить ось тут в такім стані, що й найменший не хоче схилити ся перед ним. Не добре було би кликати їх до якогось бунту; се була би кривда для Брута і Кассія, „котрих ви знаєте як шановних людей“ (тут уже в тих словах чути під похвалою укриту наругу); ні, він радше зробить кривду собі і покійникови. Але ось він має в руках пергамент, та борони Боже, він не відчитає його, бо як би простий народ дізнав ся про его зміст, то цілував би рани небіжчика, мочив би свою одіж у його сьвяченій крові. — А коли народ проклинаючи вбійців шумно домагає ся відчитання Цезарового заповіту, то він на сей крик відповідає впертою відмовою. Замість відчитувати заповіт, він розвертає перед їх очима Цезарів плащ з усіми его дірами.

Плутарх ось що пише про се: „Вкінці він розвернув Цезарів плащ, що був весь кровавий і подіравлений штилетами і назвав убійників злочинцями і батьковбійцями“.

З тих немногих слів сотворив Шекспір ось яке чудо бунтівничої красномовности:

Сей плащ — усі ви знаєте його.
 Пригадую, коли у-перве Цезар
 Надів його; було се літом, вечір,
 В шатрі — в той день він Нервій побив —
 Глядіть, ось тут вбивсь Кассій штилет!
 А тут ось як прошиб зрадливий Каска!
 А тут пробив його коханий Брут,
 А як із рани вирвав вістрє кляте,
 Глядіть, як бухла Цезарова кров,
 Мов кинула ся в двері, щоб зирнути,
 Чи справді Брут застукав так погано.
 Бо Брут, се знайте, в Цезара був ангел.
 Боги, сьвідчіть, як сей любив його!
 І жадна рана не боліла так,
 Як ся. Бо як побачив Брута Цезар,
 То ся невдяка гірше ніж штилети
 Його прошибла; його серце трісло,
 І сим плащем лице своє закривши
 Там при підставі статуї Помпея
 Облитий кровю впав великий Цезар.
 Брати мої, се був страшний упадок!
 Се впали ви і я і всі ми впали

А з нас регочеть ся кровава зрада.
 О, так! Ви плачете; я бачу, жаль
 Порушив вас. Се благодатні сльози.
 Що? Плачете, ви добрі душі, вздрівши
 Плащ Цезарів лише? Глядіть ось тут!
 Отсе він сам, зогиджений зрадливо.

І він відкриває Цезарового трупа. І тільки тепер він відчитує заповіт, в котрім обісипано народ дарунками і добродійствами і котрий Шекспір сам видумав і заховав на самий кінець.

Не диво, що навіть Вольтер був так перенятий красотою сеї сцени, що задля неї переклав перші три акти сеї драми, а при кінці своєї *Mort de César* написав своє, що правда, дуже мляве наслідуване сеї сцени. Власне із за сеї сцени він у своїм „*Discours sur la tragédie*“, присвяченім Англічанинові Болінгброку, говорить з таким великим запалом і з такою завистю про свободу англійського театру.

В двох остатніх актах на Брута спадають наслідки його вчинку. До вбійства він причинив ся з благородних, несамолюбних, патріотичних мотивів, а про те його побивають наслідки сего діла, він відплачує за него своїм щастем і життям. Акція драми в тих двох актах немов спадає в низ і, як звичайно у Шекспіра, не робить такого вражіння, не захоплює так усеї нашої душі, як той зріст акції, що заповнює три перші акти. Та про те тут є ще одна-одніська сцена, богата змістом, глибокоумна і збудована та переведена блискучо: се є сцена суперечки і перепросин Брута з Кассієм, що попереджає появу Цезарового духа.

Ся сцена многоважна, бо дає нам всесторонній малюнок обох головних характерів — строго чесного Брута, що обурюєть ся на ті способи, якими Кассій роздобуває гроші конче потрібні для їх війни, — і Кассія, політика зовсім байдужого в моральних питаннях, та про те зовсім не ласого на особисту користь. Ся сцена глибока, бо показує нам неминучі наслідки противзаконного бунтівницького вчинку: жорстоке виступуванє, безоглядну поведінку, безсильне одобрюванє нечесних поступків підвладних, бо-ж звязки законної влади і порядку порозривані. Чудово збудована ся сцена, бо через свою гру пристрастей, через поступенний зріст дисгармонії, що остаточно кінчить ся глибоким зворушенєм і щирими перепросинами, вона драматична в найвисшій мірі.

Що Брут стояв у Шекспіра перед очима як дійсний герой трагедії, се видно найвиразнійше з тої похвальної мови, яку Плутарх вложив в уста Марка Антонія і котрою кінчить ся також Шекспірова драма; я маю на думці ті славні рядки:

Се був найліпший Римлянин з усіх:
 Бо кождий з заговорників, крім него,
 Робив те, що зробив, із зависти
 На Цезаря; лиш він злучив ся з ними
 Із чесних дум, для спільного добра.
 В житю лагідний; елементи в нім
 Змішались так, що встать могла природа
 І світу голосити: „Се був муж!“

Згідність сих слів з дуже славним висказом Гамлета сама кидаєть ся в очи. Всюди в Юлію Цезарі чути близькість Гамлета. Коли Гамлет так довго отягаєть ся з нападом на короля, почувает такі сильні перепони, сумніває ся про успіх і наслідки, хоче все обміркувати і при тім робить сам собі закиди, що занадто довго надумує ся, то все те правдоподібно хоч в части основане на тім, що Шекспір перейшов до него просто від Брута. Єго Гамлет — так сказати — тільки що бачив Брутову долю і сей приклад не додав йому охоти ані до вбійства вітчима ані до діланя взагалі.

Хто знає, чи Шекспір в тім часі не почував инколи сумнівів, при яких чоловік ледви може зрозуміти, як хто небудь може зважати ся на якесь діло, взяти на себе одвічальність, покотити в рух той камінь, що називаєть ся вчинком людським. Бо коли раз почнемо мітикувати про необлічнї наслідки всякого діла, про все те, що можуть зробити з него обставини, то всяке діло в більшім стилу робить ся неможливим. Для того мало котрий старий чоловік розуміє свою молодість; він не мав би відваги ще раз зробити те, що зробив тоді мало дбаючи про наслідки. Брут, се перехід до Гамлета; в часі випрацьовування Юлія Цезаря Гамлет нацьовував ся в Шекспіровій душі.

Може сей перехід був ось який. Займаючи ся сим Брутом, котрого попихають до вбійства раз у раз пригадуючи йому того давнішого Брута, що прикинув ся був божевільним і так прогнав тирана, Шекспір дійшов до того, що заняв ся троха більше і сею

загалом дуже популярною фігурою, такою, як списав її Лівій. А старший Брут — се-ж Гамлет перед Гамлетом, котрого само ім'я, звісне йому з давнішої драми і з Саксона Граматика, викликало в его душі певний настрій. Сеж було ім'я, яке він дав був своєму малому, так вчасно помершому синові*).

З німецького переклав

Іван Франко.

*) Шекспірів одинокий син звав ся Гамлет і вмер 11 серпня 1596 р., 11 $\frac{1}{2}$ літ від роду, див. Brandes, op. cit. 195.